

BOGDAN M. WAWRZYNIAK
Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy

DORADZTWO ROLNICZE W WARUNKACH REGIONALIZACJI ROLNICTWA

Zróżnicowanie warunków produkcji rolniczej w Polsce jest dosyć duże, dlatego też warto zastanowić się, jakie znajduje to odzwierciedlenie w pracy doradczej. Zagadnienia te są treścią niniejszego artykułu, w którym podjęto próbę naświetlenia zróżnicowania kierunków pracy doradczej w Polsce, poczynając od 1975 r.

1. Doradztwo rolnicze w okresie funkcjonowania WOPR (1975-1990)

W celu uchwycenia różnic regionalnych w doradztwie rolniczym przeprowadzono badania w dwóch etapach, przy czym pierwszy etap ma charakter retrospektywny i odnosi się do dawniejszych wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego. W tym opracowaniu jako czynnik różnicujący doradztwo rolnicze wybrano stopień uspołecznienia ziemi, który rzutuje na zachowanie się doradców i wpływa na obciążenie pracą zawodową.

Przy rozpatrywaniu struktur organizacyjnych WOPR postawiono następujące tezy:

- WOPR powinny odzwierciedlać - podobnie jak w odbiciu lustrzanym - panujące w danym województwie stosunki społeczne i agrarne rolnictwa;
- funkcje wdrożeniowe i upowszechnieniowe powinny uwzględniać zjawisko sektorowości występujące w rolnictwie (PGR, RSP), gdyż system doradztwa rolniczego nie może być budowany wyłącznie z myślą o gospodarstwach indywidualnych;
- system wprowadzania innowacji musi być otwarty i umożliwić działanie dla wszystkich instytucji i organizacji funkcjonujących na danym terenie;

- postęp rolniczy jest wartością uniwersalną, obce mu są bariery sektorowe czy branżowe. Generowanie tego postępu, a potem przenoszenie go na grunt rolnictwa nie może dokonywać się wybiórczo czy selektywnie.

Problem ten zilustrowano na przykładzie 10-ciu celowo wybranych WOPR, w tym 5-ciu z województw o najwyższym stopniu uspołecznienia ziemi oraz 5 o najniższym wskaźniku. Teoretycznie założono, że fakt występowania w jednej grupie województw dużej liczby gospodarstw uspołeczniionych, a w drugiej skrajnie małej wpłynie w sposób istotny na organizację pracy wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego.

Bliższa analiza struktur organizacyjnych WOPR wykazała, że fakt istnienia sektora uspołecznionego w rolnictwie nie wpłynął na zróżnicowanie regionalne (tab.1). Przede wszystkim w przeszłości dominująca pozycja centrum była wręcz obezwładniająca dla inicjatyw oddolnych, w związku z czym silenie się na oryginalne schematy organizacyjne było skazane na porażkę. Po drugie WOPR w regionach, gdzie ponad połowa ziemi była państwowa, działały w ten sam sposób, jakby tego sektora nie było w przestrzeni wiejskiej.

Tabela 1

WOPR o najwyższym i najniższym stopniu uspołecznienia ziemi (1987 r.)

Grupa	WOPR	Stopień uspołecznienia ziemi (w %)	Liczba gospodarstw indywidualnych (w tys.)	Średnia wielkość 1 gosp. (w ha)	Liczba		
					Gmin	Rejonów WOPR	Średnio gmin na 1 rejon
I	Stare Pole (Elbląskie)	50,3	23	8,3	37	8	4,6
	Lubniewice (Gorzowskie)	55,2	28	5,5	38	11	3,5
	Grzmiąca (Koszalińskie)	61,8	21	7,2	35	9	3,9
	Strzelino (Słupskie)	57,4	19	7,5	31	7	4,4
	Barzkowice (Szczecińskie)	65,0	28	6,2	51	10	5,1
II	Końskowola (Lubelskie)	3,4	117	4,0	63	7	9,0
	Brzeźno (Ostrołęckie)	3,2	54	7,1	39	10	3,9
	Łaziska (Radomskie)	3,8	99	4,8	61	18	3,4
	Sokołów Podlaski (Siedleckie)	2,5	107	5,3	66	6	11,0
	Mokoszyń (Tarnobrzeskie)	3,1	92	3,8	52	13	4,0

Źródło: Wyniki badań własnych.

Badane WOPR-y miały podobne działy na szczeblu dyrekcji oraz podobną liczbę rejonów i doradców. Stwierdzono, że lepiej było pracować w WOPR o dużym stopniu nasilenia sektora uspołecznionego (grupa I) z uwagi na mniejsze obciążenie pracą (tab.2). W grupie drugiej, obejmującej województwa o najniższym stopniu uspołecznienia ziemi, na jednego specjalistę terenowego przypadało czasem nawet trzykrotnie więcej gospodarstw indywidualnych oraz użytków rolnych. Różnic tych natomiast nie było w liczbie gospodarstw przykładowych i gospodarstw objętych tzw. doradztwem bezpośrednim, ponieważ te wskaźniki były kształtowane centralnie. Można stąd postawić tezę, że doradcy pracowali poprzez celowo wybrane grupy rolników (doradztwo bezpośrednie) lub obiekty (gospodarstwa przykładowe), a więc lokalne ogniska postępu. Liczebność gospodarstw indywidualnych grała wówczas drugorzędną rolę.

Tabela 2

Obciążenie pracą doradców terenowych (1987 r.)

Grupa	WOPR	Ogólna liczba doradców	W tym		Na 1 specjalistę terenowego przypadało			
			Zakładowi specjaliści i kierownicy rejonów	Terenowi specjaliści i wgd	Gospodarstw indywidualnych	Użytków rolnych (ha)	Gospodarstw przykładowych	Gospodarstw objętych bezpośrednim doradztwem
I	Stare Pole	196	58	138	191	1641	5,3	22,1
	Lubniewice	146	44	102	230	2446	7,9	26,5
	Grzmiąca	206	54	152	175	1283	5,9	12,2
	Strzelino	184	49	135	182	1394	4,2	24,0
	Barzkowice	167	22	145	266	1761	6,4	13,5
II	Końskowola	370	76	294	496	2068	3,8	57,3
	Brzeźno	206	45	161	388	2798	7,4	12,0
	Łaziska	300	65	235	546	2751	4,6	11,7
	Sokołów Podlaski	203	50	153	829	4496	0,5	20,3
	Mokoszyń	258	46	212	550	2197	4,7	23,2

Źródło: Jak w tabeli 1.

Z przeprowadzonej analizy można wysnuć jeden generalny wniosek, że WOPR nie były zróżnicowane regionalnie. Fakt występowania sektora uspołecznionego lub jego brak nie determinował poczynąń doradczych.

Bliskie sąsiedztwo PGR lub RSP nie było dyskutowane w sensie szeroko rozumianej dyfuzji innowacji rolniczych. Nawet można powiedzieć, że występował swoisty „izolacjonizm” między sektorem indywidualnym a uspołecznionym i sądzono, że są to dwa układy rządzące się różnymi prawami i nie przylegające do siebie.

2. Zróżnicowanie regionalne doradztwa rolniczego w ramach ODR

Regionalizm jest pojęciem uniwersalnym w tym sensie, że zakłada potrzebę odmiennego podejścia do wielu zagadnień życia wsi i rolnictwa, a co więcej zakłada udział społeczności lokalnej w tym procesie, wywoływanie aktywności samorządów i władz terytorialnych, wyłanianie liderów życia społeczno-gospodarczego. Cele i zakres polityki regionalnej są różnie definiowane, ale na ogół przyjmuje się, że istnieją uwarunkowania historyczne, kulturowe, społeczne, gospodarcze i przestrzenne, które wymagają spętyficznego podejścia do warunków rozwoju danego regionu.

Doradztwo rolnicze odpowiedzialne za proces wprowadzania innowacji rolniczych nie może być kształtowane jako monolit, identyczny w każdym regionie. Wynika to z faktu, że rozwoju rolnictwa w różnych regionach nie można stymulować tymi samymi metodami i formami doradztwa rolniczego. W związku z tym należy proponować, adekwatne dla istniejących warunków, funkcje ośrodków doradztwa rolniczego.

Regionalne podejście do doradztwa rolniczego jest utrudnione myśleniem poprzez pryzmat województwa i tam usadowionych ośrodków, których granice nie pokrywają się ze strefami agroekologicznymi i makroekonomicznymi. Pewną próbę wyjścia poza schemat podziału administracyjnego kraju zaproponował J. Żuk, który wyodrębnił 11-13 ponadregionalnych ośrodków doradztwa rolniczego, które miałyby spełniać zadania ośrodka wiodącego dla określonej strefy geograficznej. Ośrodek taki pełniłby funkcje o rozszerzonym zakresie zadań, obejmującym jednocześnie organizację doradztwa w regionie. Co więcej J. Żuk proponuje, aby struktury przestrzenne organizacji służb doradczych nie pokrywały się z jednostkami administracyjnymi kraju. Ośrodki doradztwa nie pełnią bowiem funkcji administracyjnych, a jedynie doradcze dla określonych odbiorców porad.

Dotychczas w Polsce nie prowadzono specjalnych badań pod kątem udzielania porad w aspekcie regionalnych zróżnicowań. A różnice są duże, a przy tym istotne; dotyczą one zwłaszcza odmiennych warunków glebowo-klimatycznych, historycznie ukształtowanego stopnia uprzemysłowienia, urbanizacji i rozwoju infrastruktury wsi, czy wreszcie zróżnicowania struktury agrarnej. Jeszcze większe różnice dotyczą tzw. mentalności chłopu, ważnej w procesie poradnictwa rolniczego. Dotyczą one zarówno tradycji, panujących nawyków, preferowanych w danym środowisku wartości jak i aspiracji oraz potrzeb. Odmienne aspiracje i potrzeby wpływają silnie na aktywność gospodarczą rolników. Potrzeby kształtują się zaś w wyniku historycznego rozwoju, przy czym u różnych osób występują na różnym poziomie, co w konsekwencji powoduje różne tempo rozwoju. Do tego należy dodać następującą prawidłowość, iż środowisko wiejskie o wyższym poziomie potrzeb materialnych rozwija się szybciej niż środowisko o niż-

szym poziomie potrzeb. Różnice dotyczą nie tylko regionów czy środowisk wiejskich, ale każdej najmniejszej społeczności lokalnej - wsi czy przysiółka. Właściwość powyższa doprowadziła do wypracowania koncepcji dyfuzji innowacji rolniczej w oparciu o krzywą dzwonową (krzywą Gausa).

W celu uchwycenia różnic pomiędzy obciążeniem pracą w WOPR i ODR badania przeprowadzono w tych samych dziesięciu ośrodkach doradztwa rolniczego. Pierwsze spostrzeżenie to, że zatrudnienie doradców spadło z 2236 osób w 1987 r. do 954 osób w 1995 r., czyli o 57,3%. W poszczególnych grupach doradców spadek zatrudnienia był nierównomierny. I tak zmniejszenie zatrudnienia w grupie specjalistów zakładowych wyniosło 56,7% (odpowiednio z 509 do 220 osób), zaś w grupie doradców terenowych 57,5% (odpowiednio z 1727 do 734 osób). Drugie spostrzeżenie, że reżim redukcji zatrudnienia dotknął bardziej grupę I, a więc dawniejszy rejon o nasyceniu sektorem uspołecznionym (59,7%), aniżeli grupę II, gdzie występuje duże rozdrobnienie struktury agrarnej (55,7%). Trzecie spostrzeżenie dotyczy zmniejszenia różnic w zakresie obciążenia pracą poszczególnych doradców, chociaż ich całkowicie nie zniwelowano (tab.3).

Tabela 3

Różnice w działalności ODR (1995 r.)

Grupa	WOPR	Ogólna liczba doradców	W tym		Liczba rejonów	Średnio doradców na 1 rejon	Na 1 doradcę terenowego przypada	
			Specjaliści zakładowi	Doradcy terenowi			Gospodarstw indywidualnych	Użytków rolnych (ha)
I	Stare Pole	92	23	69	8	8,6	223	3453
	Lubniewice	76	15	61	8	7,6	251	2811
	Bonin	82	17	65	7	9,3	206	3196
	Strzelino	52	12	40	6	6,7	342	5092
	Barzkowice	60	13	47	10	4,7	372	6018
II	Końskowola	124	41	83	7	11,8	1036	5740
	Ostrołęka	91	14	77	5	15,4	546	5055
	Radom	176	31	145	8	18,1	520	3339
	Siedlce	116	32	84	6	14,0	990	6893
	Sandomierz	85	22	63	8	7,9	1152	5701

Źródło: Jak w tabeli 1.

Analizując bliżej dane zawarte w tabeli 3 można powiedzieć, że w strukturach działalności ośrodków doradztwa rolniczego nie widać istotnych różnic, których podłożem mogłyby być czynniki wynikające z regionalizmu naszego rolnictwa. Co więcej dla regionów mających swoją wyraźną specyfikę, wynikającą bądź to z historycznie ukształtowanej struktury agrarnej, rejonów podgórskich, bądź też powstających w wyniku osadnictwa i reformy rolnej, nie formu-

tuje się odrębnych programów doradczych. Zadania i cele doradztwa rolniczego są w skali kraju jedne i adresowane do wszystkich ośrodków doradztwa rolniczego, niezależnie od tego, gdzie są zlokalizowane.

Według E. Chyłka do podstawowych zadań ośrodków doradztwa rolniczego należy:

- a) prowadzenie doradztwa rolniczego w zakresie:
 - efektywnych technologii produkcji rolniczej,
 - zarządzania gospodarstwem rolnym,
 - obowiązujących regulacji prawnych dotyczących gospodarstwa rolnego,
 - wiejskiego gospodarstwa domowego,
 - problemów socjalno-bytowych rodzin wiejskich,
 - poszukiwania alternatywnych źródeł dochodu dla ludności wiejskiej;
- b) wdrażanie i upowszechnianie wyników badań naukowych do praktyki rolniczej;
- c) doskonalenie zawodowe ludności rolniczej;
- d) współpraca z młodzieżą wiejską.

Zadania te mają charakter globalny, a nie regionalny i skierowane są do wszystkich partnerów uczestniczących w procesie upowszechniania postępu rolniczego.

3. Wnioski

Rozpoznanie procesów związanych z doradztwem rolniczym należy do ważnych zadań badawczych. Doradztwo rolnicze odpowiedzialne jest za postęp rolniczy, przy czym postęp ten jawi się nam jako wartość uniwersalna i na tyle pojemna, że mieści w sobie wszystkie przejawy życia wsi i rolnictwa.

Cecha uniwersalności oznacza więc, że mówiąc o postępie rolniczym nie ograniczamy się wyłącznie do spraw rolnictwa, ale wkraczamy na grunt postępu oświatowego, kulturalnego, społecznego itp. Postęp rolniczy rodzi się przynajmniej w dwóch głównych sferach, tj. w sferze świadomości oraz w sferze ekonomiczno-gospodarczej. Niski poziom wykształcenia producentów rolnych stanowi barierę utrudniającą przenikanie nowości rolniczych. Również brak kapitału i kredytu oraz rozwiniętych rynków zbytu jest poważnym utrudnieniem. Tempo dyfuzji jest poważnie zróżnicowane i zależy od liczby źródeł dyfuzyjnych, odległości powstawania innowacji, strumienia przekazywania wiedzy oraz stanu wiedzy rolników.

W regionach o rolnictwie stojącym na wyższym poziomie rozwoju, w związku z większą liczbą rolników - nowatorów, którzy charakteryzują się wyższym poziomem wiedzy i kwalifikacji zawodowych, procesy dyfuzyjne przebiegają

szybciej niż w regionach o rolnictwie słabiej rozwiniętym. Właściwość ta prowadzi zwykle do wzrostu, a nie zmniejszenia dysproporcji w rolnictwie między regionami.

Badania nie potwierdziły, że poprzez pryzmat doradztwa rolniczego można mówić o występowaniu regionalizmu w rolnictwie polskim. Cele i zadania doradztwa rolniczego są formułowane identyczne, jak również identyczne były i są ośrodki odpowiedzialne za dyfuzję innowacji rolniczych. Wynika to po części z faktu, że w Polsce występuje typ doradztwa państwowego, który funkcjonuje w głównej mierze w oparciu o dotacje państwowe, a budżet państwa chce mieć przejrzyste struktury organizacyjne, łatwo poddające się nadzorowi decyzyjnemu.

LITERATURA

1. Bronikowski W.: Drogi postępu chłopu polskiego. PINGW, Warszawa 1934.
2. Chyłek E.K.: Ocena funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w Polsce. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 1996, nr 2.
3. Hunek T.: W sprawie regionalnego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce. Wieś Współczesna 1989, nr 7.
4. Kolbusz F.: Regionalizacja czy wielofunkcyjny rozwój wsi. Wieś Współczesna 1989, nr 11.
5. Kowalski A., Niemczyk J.: Cele i instrumenty regionalnej polityki rolnej w Polsce. Wieś Współczesna 1989, nr 11.
6. Polityka regionalna w rozwoju obszarów wiejskich. Materiały z ogólnokrajowej konferencji SGGW, Warszawa 1995.
7. Raup P.M.: Land Resource Concerns, Past, Present and Future, University of Minnesota Staff Paper 1986.
8. Strużek B.: Regionalne zróżnicowanie warunków produkcji rolniczej a polityka agrarna. Wieś i Rolnictwo 1989, nr 3.
9. Wawrzyniak B.: Służba rolna w Polsce. LSW, Warszawa 1980.
10. Woś A.: Rolnictwo i postęp w rolnictwie polskim. PWRiL, Warszawa 1986.
11. Żuk J.(red.): Doradztwo ekonomiczno-organizacyjne w Polsce. Część ogólna, System doradztwa rolniczego w Polsce. Warszawa 1992.